

ЈЕЛЕНА МАРИЋЕВИЋ БАЛАЋ

СПРУДОВИ СРПСКОГ ГРАЂАНСКОГ ДРУШТВА

Роман *Тамна ључина* Драгана Стојановића организован је у тридесет и два поглавља, која су обележена римским бројевима. Смена кратких поглавља и добро осмишљених реченица доприноси наративној динамици, те је роман могућно прочитати у једном даху. Стилска брушеност и пажљив одабир не само упечатљивих лајтмотива већ и курзивом истакнутих речи, изазивају херменеутичку позорност пажљивог читаоца. У књизи нема сувишних места, већ је сваки слој романа устројен тако да твори складну целину. Самим тим, могу се утврдити извесни естетски квалитети, који, поред осталог, постају драгоцени показатељ издавања *Тамне ључине* као књижевно успелог дела.

Настављајући се на збирку новела *Ћерка шћанској борца* (2018), која је награђена Андрићевом наградом, роман *Тамна ључина* овенчан је признањем „Бескрајни плави круг”. Мада награде најчешће нису пресудне за разумевање дела, постоји незанемарљив компаратистички потенцијал, који новеле и роман Драгана Стојановића доводи у везу са Андрићевим приповедачким и романескним опусом Милоша Црњанског. Чини се да душа Стојана Лазаревића, јунака *Тамне ључине*, умногоме наликује на Вука и Павла Исаковича. Стојанови снови, привиђења, опскурна предвиђања, валцер који се одиграва у његовој глави и однос према женама кореспондирају са суматраистичким визијама, ратним збивањима и недаћама, те усамљеничким фигурама јунака *Сеоба* и *Друје књије Сеоба*.

Штавише, можда се у податку да се отац Вука Исаковича звао Лазар, може сагледати евентуално опредељење писца да јунак понесе баш презиме Лазаревић. Разуме се, презиме носи јаку

симболичку ауру, која највише асоцира на цара (кнеза) Лазара, „пропаст царства српскога” и опредељење за царство небеско. Његов син, деспот Стефан Лазаревић, нашао се у нимало завидном положају након очеве смрти, ношен недаћама и историјским стихијима, баш као и Стојан Лазаревић, чији живот пратимо од тренутка када почиње Први светски рат, до бомбардовања Београда 6. априла 1941. године. Са јунаком Драгана Стојановића, пратимо, дакле, не пропаст „српског царства”, већ српског грађанског друштва. Отуда Стојан, попут деспота Стефана, нема потомство, јер су Косовски бој, као и чин бомбардовања, и симболички и буквално, избрисали како царски, тако и грађански поредак.

На том трагу, роман *Тамна ључина* може се контекстуализовати са традицијом српске књижевности, која тематизује пропадање и нестанак српског грађанског друштва након Другог светског рата. Ради се, углавном, о романима Борислава Пекића, Слободана Селенића, Светлане Велмар-Јанковић. Можда би вредело, на линији претходне компарације, споменути Селенићев роман *Очеви и оци* (1985), будући да лоза Стевана Медаковића бива прекинута смрћу његовог сина Михајла, 13. априла 1945. године. Датум смрти Михајла Медаковића у роману истоветан је датуму рођења писца Драгана Стојановића. Стеван је варијанта имена Стефан, династичког имена свих Немањића, тако да је и он иронијски повезан са краљевско-царском светородном лозом, као што и његова супруга Елизабета носи име енглеске краљице. На тој линији била би и имена јунака романа *Лајум* (1990) Светлане Велмар-Јанковић – Милица и Душан Павловић, који носе име српске царице (кнегиње) и јединог нашег световног цара. Кодирани фатумом српске историје, и Селенићеви, и Јанковићкини и Стојановићеви јунаци чини се да понављају, и у личној и у колективној судбини, неминуљивост *тамне ључине* као исходишта који је немогуће избећи.

Драган Стојановић додатно сенчи историјски вртлог у који се обрушава српско грађанско друштво дискретним алузијама на роман *Нечиста крв* Борисава Станковића. Проблем декаденције и дегенерације код Станковића естетизован је аналогично, по којој се Софка поистовећује са кућом. Како је Новица Петковић у студији *Два српска романа* поступно анализирао и закључио, пропадање грађанства и породице прати Софкино копљење, осликава масна и поцепана ефенди Митина кошуља испод скупоцепоног одела и симболичко и фигуративно обрушавање јунакињине породичне куће. У Стојановићевом роману, Стојанов отац Василије имао је чак четири куће и био је глава четворочлане породице, коју су осим њега и сина чинили жена Меланија и кћер Стојанка. Нису ови подаци тек произвољно дати у роману.

Василије Лазаревић пре Првог светског рата био је чврсто утемељен у простору и времену, али рат, Стојаново рањавање у главу и Стојанкина коб, значајно су уздрмали стаменост његовог дома. Имена Стојан и Стојанка, које је наденуо деци, имају магијско значење у традиционалној култури Срба. Брат и сестра сличних имена (Стојан и Стоја, Станко и Стана, Стоја и Остоја) уграђивали би се у зидине грађевине, не би ли се она одржала, или су неретко били водећи учесници обредних поворки, у случајевима када заједницу задеси заразна болест или нека друга пошаст. Стојан и Стојанка су симболички темељи породице Лазаревић (али имплицитно и Србије), која је ипак некако опстала, иако су четири куће срушене или продате. Прешли су у већи стан, али је након бомбардовања ова њихова кућа „по висини била расцепљена скоро на пола”.

Стојанкина способност да помогне рањеном брату, тј. да га, према саветима баба Станије, исцели рукама, може се разумети у светлу апотропејске моћи коју би требало да имају брат и сестра сличних имена. Јуродива Стојанка је, попут Софке, у непосредној вези са кућом. Када власник крчме и његов брат дођу да купе од гос’н Василија куће које „нису на продају”, назваће их „смандрљотинама”, али „Стојану је севнуло кроз главу да та џукела од човека мисли на Стојанку, не на кућу. Или и на кућу и на Стојанку.” Без обзира на све, Стојан и Стојанка су преживели последице 1914. године захваљујући баба Станији, а 1941. захваљујући Стојадину, дакле, уз помоћ људи сличних имена. Њих четворо, кроз снажну симболику имена, сугеришу насушну потребу да недаће коначну стану.

Стојан не успева да оснује породицу, иако пролази кроз четири куће љубави са: Фредериком, Зинаидом, Саром и Миланком Т. Фредерику из протестанске породице је волео на студијама у Јени, Зинаиду мешовитог порекла (руско-бугарско-грчко-јеврејско-јерменског), Јеврејку Сару и удату Миланку – у Београду. Иако постоје препреке да се оствари као муж и отац, превасходно због разлике у вери, националности и брачном статусу, Стојан је волео Сару и та љубав је његово делање учинила узвишеним.

За разлику од Стевана и Елизабете Медаковић, чије је душе Селенић карактеризовао затвореним просторима (тамном пећином, тврђавом/цитаделом), унутрашњи свет Стојана Лазаревића обележен је природом, пространством и пучином. Његови снови и визије умногоме наликују на уметничка дела, било да се ради о музици или сликарству: „Насликао бих виолину у пламену. Гори, а чује се и неки умилни звук, који те води увис. Црвенкаст пламен. Ето то.” Однос према Фредерики скициран је цветовима лобелија из њене баште, које је заборавио, јер је његову наклоност

у Београду задобило друго цвеће – љутић. Ово жуто пољско цвеће и цвеће уопште доведено је у везу са Стојанком. Скупа узев, љубав у души Стојана Лазаревића једним је делом илустрована цвећем, било да се ради о заљубљености или љубави према сестри. Звуци његове душе, сва животна искуства и унутрашња драма стају у валцер. Уништењем грађанског друштва, брише се и уметност; зато је виолина у пламену, „гази се по цвећу”, а јунак непосредно пред Први светски рат на свом прагу проналази мртву птицу.

Историјска пучина јесте тамна, али иако се обрушава српско грађанско друштво, треба сачувати његову душу, оличену управо у уметности. Уметност би могла да репрезентује метафорички *спруд*, илити оно неочекивано и неопходно копно, настало таложењем „потонулих” вредности, које, без обзира на све, временом морају постати видљиве. Валцер, „јак као покретач сунчаног неба”, представља „неки до тада непознат спруд његове (Стојанове, прим. Ј. М. Б.) душе”. Тај спруд, валцер, виолина, цвеће и птице она су *звезда* Стојанове *ључине* у коју треба бити загледан, као у *звезду* „бескрајног плавог круга” Милоша Црњанског.

Др Јелена Ђ. Марићевић Балаћ
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за српску књижевност
jelena.maricevic@ff.uns.ac.rs